I

НЕ МОЖНА БАБІ ПАРАСЦІ ВДЕРЖАТЬСЯ НА СЕЛІ

Ой, люди добрі! що мені на світі божому робить? Не можна, не можна за лихими сусідами на селі вдержатись. Хоч зараз спродуйся, пакуйся — та й вибирайсь на кубанські степи! Дав же мені Господь сусід — нічого казать! Але ніхто мені так не допік аж до живих печінок, як та капосна баба Палажка Солов’їха, Та що й говорить? Хіба ж ви її не знаєте? Чи є ж така — не то що на селі, але й в цілому світі? Боже мій! Так уже її обминаю, обходжу десятою вулицею; отже ж зачепить! Якби я під землею лежала, вона б мене, капосна, і там знайшла б. А я, собі на лихо, вдалась добра. І, господи! я б її довіку не зачепила, якби вона мене не зачіпала. Ще, на біду, й чоловік мій, Омелько, вдався вже геть-то гнучкий, як батіг з клоччя. Та що й говорить! Од такої баби, як Палажка, не тільки я з Омельком, але навіть дві люті собаки не одгризлись би. На моє безголов’я й хати каші на однім кутку, через улицю, і поле наше поруч.

Оце що божого дня міряє Палажка свою різу як не хворостиною, то поясом, таки вдвох із своїм чоловіком, Соловейком. Міряє, міряє, а піде жати, то й вріжеться на ступінь або й на два в чужу різу. Хіба ж раз люди одбирали снопи з її різи! А це сього року, мабуть, зовсім здуріла: захопила мою різу та й вижала аж півкопи. Виходжу я з серпом на своє поле, дивлюсь, аж полукіпок вже стоїть! Скинула я пояс, переміряла свою різу — моя різа, а полукіпок стоїть, як стіжок. "Ой ти, боже мій! — крикнула я до Соловейків.— Хто оце крав моє жито?"

А Палажка до мене: "Не кричи, бо я помилилась: думала, що моя різа; або заплати мені за півкопи грішми, або дай сніп".

"А не діждеш ти, щоб я тобі гроші платила або злодієві хліб давала. Хіба в мене рук нема? Хіба в мене чоловіка нема? Була б і сама з

Омельком вижала. Не дам,— кажу,— тобі, заслиняній, ані снопа жита". Чую, вже моя Палазя хвалиться всім на кутку: "Оце помилилась, не переміряла добре різи та й нажала дурнісінько отій грапині півкопи жита"

Ото другого дня виходжу я жать на свою різу. Коли дивлюсь, а Солов'їха вже й зайняла постать саме коло моєї різи. І вона жне, і дочка її, дівка, жне, і чоловік її з пасинком коло неї жне (бо вона вже за другим чоловіком), вже й не знаю, як вона сподобалась тому Соловейкові! Ой господи! Як говорить, то тільки плює словами, а не говорить: пху, пху, пху! так і обплює свою погану морду. А як іде, то запаска на ній так і розійдеться спереду на обидва боки, аж об землю черкається; волоче по землі,, неначе прибита гуска крила.

От вони жнуть, а я йду та й наскочила на них. Іду я така сердита та й слова до них не промовила. А Солов'їха до мене: "Чого це ти, грапине, не скажеш мені й "боже поможи?" Нажала тобі дурнісінько півкопи жита, а ти й добридень не скажеш!" Я плюнула та й стала поруч із Соловейками жати, та все мовчу. А Палажка знов до мене: "Гранине, грапине! Та хоч обізвись до мене".

Я взяла та й зайняла постать серед різи; думаю: цур тобі, пек тобі! лучче я одступлюсь од тебе. А вона надійшла до моєї різи, та знов гукає до мене: "Грапине, грапине! Попова сучко! Хіба ж я не знаю, що ти вже ходила до попа на Соловейків брехати, бодай тобі добра не було! Нажала я тобі, грапине, дурнісінько півкопи... Грапине, грапине! Та хоч обізвись до мене".

"Ой боже мій! Не лиха ж оце людина!" — думаю я, та все мовчу, аж зуби зціпила. Взяла я одступилась на самісінький край різи. А Соловейко не втерпів та й каже дівці: "Ти б узяла грудку землі та заткнула своїй матері рота". В мене трохи сльози не закапали з очей, коли вже Соловейко за мною оступається. Я не втерпіла: підвелась і тільки що роззявила рота, щоб крикнути на Солов'їху, та й покотилась в рів, бо саме коло нашої різи був глибокий рівчак з маленькою криничкою. Покотилась я в різ, а кісточка в нозі хрусь! Зломила ж оце я, думаю, ногу!

От тепер, думаю, якби прибігла Солов’їха, то побила б голову серпом зверху. Напилась я з криниці води та насилу рачки вилізла з рову. Іду я по різі та шкутильгаю. А Солов’їха вже й рота роззявила: "О, ба, грапине! Покарав тебе Господь! Бодай була й другу ногу зломила!" Я таки й додому не дійшла; один чоловік, спасибі йому, привіз мене. Другого дня, як ішла на поле, то вже рисувала через дві різи: як своє лихо, так Соловейків обминала, щоб тільки не було між нами тієї гризоти, тієї змажки та лайки.

Зве мене Палажка поповою сучкою, а сама побігла скаржитись до попа на свого чоловіка та на пасинка. Прийшла, впала навколішки, згорнула руки на грудях та й нявкає, наче свята та божа: "Оце побили мене чоловік із пасинком... так побили, так понівечили, що й господи! А все то через ту Параску, що все підмовляє мого пасинка і чоловіка. Пасинок скинув з мене очіпок та тягав двома руками за коси, а чоловік третьою рукою скуб за коси, а четвертою бив. Так мене побили, так покалічили!"

Еге! хіба ж я не бачила й не знаю, як воно було? Хоч я трохи й сліпа на одно око, але добре бачу, де що діється і як діється. Сидів пасинок на призьбі, а вона з сіней штурх його рогачем у спину! Він не втерпів та й зачепив якось очіпок. А вона тоді як визвіриться на свого чоловіка: "Ти, сякий-такий сину! Чом ти не зв’яжеш рук своєму синові? Чом ти не проженеш його з дому? Ой, люта ж я, люта! Бий мене, ой, бий же мене!" Та все підставляє йому щелепи. Соловейко не втерпів, бо вже і в його терпець увірвався — та лусь її в щелепи, а вона, як стояла, так і покотилась по картоплі. Качається, качається та голосить і кочергу в руках держить; всю картоплю витолочила. Соловейко знов вискочив із хати, зняв руки до бога та й каже: "Господи милосердний! Або мене прийми до себе, або нехай вона згине!" А чим тут чоловік та пасинок винні? То вона одна винна. А ще каже, що її за коси скубли три руці, неначе в неї на голові копиця сіна або куделя вовни... Та в неї, поганої, не гурт-то було волосся, як вона й дівкою була! Було заплете ті косенята, достоту так, неначе кішка позасмоктує, та й вертить лисою, зализаною

головою перед хлопцями. А тепер у неї голова лиса, неначе облизаний макогін! Хіба б на три руці стало по одній волосині.

Свята вона та божа! До церкви ходить, богу молиться, ще й других навчає. Прийде до церкви, простелить хусточку та й б’є поклони в хусточку певно, щоб не замазати свого лоба. А виходить з церкви, то згорне хусточку — мабуть, щоб зібрати свої поклони в хусточку та сховати в скриню. Оце як хоче який хлопець втікать з церкви, то вона його хіп за потилицю! та назад; а як котра дівка стоїть та не хреститься, то вона стулить їй пальці та й перехрестить: "Он дивись, де святі окони! Отуди кланяйся й хрестись!" А як іде пасинкова жінка до церкви, то вона розставить руки поперед неї та й заступить їй дорогу: "Не пущу! Не підеш до церкви: нема в тебе дітей, нема тобі божого благословення!" А вийде до жінок, то вже й чваниться: "Щоб то я до служби божої топила й варила, як другі жінки! Чи то ж так годиться? Хоч я й нагрішу за цілий тиждень, зате ж одмолюсь, як прийде свята неділенька!"

Знаємо, яка вона свята! Кожного року йде в Київ говіти на Великдень; щороку їсть паску на печерях... Йде в печери до Києва, то ходить по кутку, кланяється, з усіма прощається: "Простіть, Христа ради, в чому я винна!" А йде з Києва, то ще за селом роззявить рота, ладна всіх поїсти; ще за селом аж язика висолопить — та вже ладна лаятись. А вже де обід, де хрестини — вона й там, хоч і не прохана! Сяде на покуті, неначе вона голова в селі, розпустить язика, роззявить чорного рота та й навчає:

"Трапезуйте, люди добрі, трапезуйте! Бо це трапеза не людська, а божа: що наварили, те треба все дочиста виїсти. Трапезуйте, люди добрі!"

А я сиджу мов дурна; не можна мені за нею і словом похопиться. Вона старша, та й годі, неначе її хто настановив навчати громадян. Сидить вона мені от тут у печінках. Я ж кажу: хоч зараз пакуйся та й мандруй на кубанські степи!

Або оце, хіба ж не кумедія? Раз мій рябий підсвинок уліз у Соловейків город, а мене тоді, на біду, не було дома. Приходжу я додому —дивлюсь, а мій підсвинок висить на тину, прив’язаний за задні ноги, та ракотицями дереться об хворост. Я — до його, а Солов’їха вже й вибігла з хати на поріг. Як роззявить рота, як покаже залізні зуби!

І сяка-така, бодай твоє порося вовки з’їли, і бодай ти вечора не діждала, як твій підсвинок поїв мою цибулю".

А бий тебе сила божа! Ще не чула, одколи живу на світі, щоб свині цибулю їли! Глянула я на свій город, а моєї цибулі — коли б тобі стебло: чисто всю вирвала Солов’їха, вже й жидам продала. Я кинулась до неї, а вона стоїть на порозі та сичить, як гадюка: "Ой, люта ж я, люта! Не підступай, бо голову провалю кочергою, та й на Сибір піду: і я пропаду, але й ти пропадеш!"

І цур тобі, і пек тобі, осина тобі на тебе й на твого батька, з твоєю цибулею! Не втерпіла-таки я, пішла до попа та дійсно все дочиста розказала про Солов’їху. Од того часу, коли не вийду на город до криниці по воду, вона вже й вибігає на поріг, вже й верещить: "Попова сучко! на, цю-цю! гуджа! ксс, ксс! гуджа! попова сучко!"

Сама вона попова сучка, бо як поб’є Соловейко, то вона зараз і біжить до попа жалітись. І сестра її була така відьма, як і вона. Хіба не знаємо, як Василь Лобань піймав її вночі під коровою та живцем виколов око залізякою? І тітка її була відьма, і завод їх такий поганий; та й сам чоловік її злодій! Хіба ж давно витрусили в його клуні в засторонку копу чужої пшениці, що перевіз уночі з чужого поля? І брат Соловейків злодій: украв сивого вола в Кайдаша та й загнав на злодійський ярмарок у Жашків! Еге! Адже ж Палажчина мати була родима відьма. Розказують, що ніколи зроду було не піде купатися з дівчатами, а все залізе в лози та й купається сама. Але раз дівчата засіли та й підгляділи, що в неї ззаду хвіст, хоч і невеличкий — завбільшки і завтовшки як два пальці. Вона вміла і клубком качатися під ноги, доїла молоко просто зі стріхи, ніколи зроду не клала горсток навхрест, як мочила коноплі. Їй-богу, боюся жить

на однім кутку з Палажкою. Не буду я Параска, коли вона не зведе мене зо світу, а як не мене, то мого Омелька. Хоч продавай хату й ґрунт та перебирайся на другий куток! Не можна, не можна ж мені через ту Солов’їху на кутку вдержатись! Піду в волость, попрошу громаду, щоб дали мені поле,— про мене, й на десять верстов од Соловейкової різи. А як ні,— то хоч зараз спродуй воли, хату й ґрунт, пакуйся, та й на кубанські степи!

І як мені вдержаться на селі, коли вже мій небіж Тиміш, мабуть, зовсім з’їхав з глузду та й оженився з Палажчиною дочкою Мотрею! От тепер маю сваху — саму сатану! Просить мене небіж на весілля, і Палажчина доня принесла шишку: просить на весілля. І хотілось мені піти, але я таки не пішла; я знала, яка б мені честь була на тому весіллі: Солов’їха дала б мені отруту або дання в горілці. Мій навіжений небіж, мабуть, щоб піддобритись до тещі, третього дня по весіллі забрав музики, забрав свою рідню та й потягся до Палажки просить її до себе в гості. Потяг-таки Тиміш і мене; піду, думаю, подивлюсь, як будуть вести відьму попід руки та ще й з музиками. Прийшла я та й не йду в хату: стою собі надворі. Коли дивлюсь, виходять музики з сіней, гуркотить решето, бряжчать цимбали, а за музиками два чоловіки ведуть попід руки Палажку. Вона пишається та величається, як собака в човні, розчепірила лікті, задерла пику вгору, закотила очі під лоб, а запаска так і роз’їхалась на обидва боки, аж кінці черкаються об землю, ще й сорочка біліє. Як угляділа я таку мару, та, їй-богу, не втерпіла: "Та підтягни,— кажу,— запаску хоч на цей раз! Зглянься на свою честь. Тебе ж ведуть попід руки, мов яку цяцю!" Вона тільки їсть мене очима та синіє. Ведуть її через село. Музики грають, собаки брешуть, а я за нею назирці до небожевих воріт та спересердя як гукону: "Одчиняй, небоже, ворота, бо ведуть в твій двір саму сатану!" Палажка вся мовчить, тільки синіє. Тільки що увійшла в хату, як заврещить, як засичить! І музик стало не чуть. Я слухала, слухала, а далі вхопила дзеркальце та тиць їй під самісінький ніс: "Подивись лишень,— кажу,— на свою морду, яка вона стала од злості синя, як буз!" — та мерщій з хати. Знов розсердилась на мене Палажка. А що я таке їй заподіяла? Сказала правду в вічі, та й то жартуючи.

Але раз трохи не сталося диво: я трохи не помирилася з Палажкою. Стрічаю я Солов’їху; йде вона з церкви — така свята та божа, згорнула руки, губи тісно стулила, аж ніби запишалась. "Добридень тобі, Парасю!" — промовила до мене Солов’їха, аж губи облизала. А я, з того дива, до неї на сміх і собі тихеньким голоском кажу: "Доброго здоров’ячка, Палазю!" — "З недількою святою будьте здоровенькі!" — промовила вона ще солодше й уклонилась. "Спасибі, будьте й ви здорові, Палазю",— промовила я та й собі підсолодила голос, не знаючи, до чого-то воно йдеться. "Чи з церкви йдете, Парасю?" — спитала вона, наче на сміх, бо я йшла проти неї.— "Ні, серце Палазю! Нехай уже ходить до церкви той, хто присвятився, а ми люди грішні!" — "І чого б пак нам гніватись? Я оце стояла в церкві та все за те думала. Правда моя, Парасю?" — промовила вона наче з медом та маком.— "Авжеж, Палазю, ваша правда, бо у вас неправди й заводу нема!" — кажу я.

"Простіть мені; чого нам свариться?" — каже вона, аж плаче. "Про мене,— кажу.— Якби мене ніхто не зачіпав, я б довіку нікого й пальцем не зачепила".— "Прощайте, Парасю!" — нявкнула вона. "Прощайте, Палазю!" — промовила й я тоненько та любенько. Понявкали, понявкали солодким голосочком та й розійшлись.

Того ж таки дня, ввечері, йду я до куми сукупними городами та бур’янами, йду та думаю то се, то те. Виходжу стежкою на крутий горбок — зирк! Назустріч мені з-за горбика —Палажка: так і висунулась, неначе козак з маку. Стала, як стовп, чорного рота роззявила, неначе її хто віжками спинив. Бий тебе сила божа! Я аж злякалась, аж назад одхилилась. Стали ми обидві, як укопані, та й стоїмо, дивимось одна на другу, неначе зроду не бачились. Вона мені перша не каже "добривечір", і я їй не кажу: нехай таки вона буде менша, нехай таки моє буде зверху! Жду я, що вона от-от промовить до мене: недурно ж нявкала так любенько вранці. А вона мовчить та витріщає на мене баньки, Дивлюся я — вона вже мене їсть очима; чую я — вже й мене бере злість. Стояли ми, стояли, дивилися одна на одну, надивились, кивнули головами: я плюнула па один бік, а вона на другий — та й розійшлися з того горбика. "От тобі — Палазя й Парася! — думаю я.— Помирились так, що миру не

стало й до вечора. Треба, щоб у лісі щось дуже велике здохло, щоб ми помирились!"

А це знов розсердилась Палажка на мене, що я пожартувала з нею; та й то не я, а моя сусіда Левадиха вигадала той жарт. Надворі була страшна спека; в хаті душно, а я думаю: піду ж та зварю вечерю на городі коло криниці, поки син та невістка вернуться з поля. Взяла я таган, казанок, набрала трісок та сухого хмизу й хамла. Прийшла до криниці, коли зирк! На цямрині стоїть залізне відро. Подивилась я,— відро Палажчине: я його зараз впізнала, бо знаю всі відра на кутку. Це ж, думаю, Палажка ходить до моєї криниці по воду, бо Соловейко саме тоді чистив свою криницю. А тут прийшла по воду моя сусіда, стара Левадиха. "Хто це забув відро?"—питає вона в мене. "Та хто ж,— кажу,— Палажка! Хіба ж ти не бачиш, що відро неначе погризене зубами. Мабуть, їй не було кого гризти, то, надісь, од злості погризла свої відра. Ну, та й хазяйка! Добре, що не забулась отут коло криниці своєї голови". Взяла я те відро та й кинула в кропиву: нехай, думаю, Палажка трохи пожалить литки, як буде доставати відро. Ото розклала я під вербами багаття, поставила таган, почепила казанок. Сидимо собі з Левадихою та балакаємо то про се, то про те. А Левадиха каже: "А давай пожартуємо трохи з Палажкою! Облиймо бісозу бабу холодною водою, як вона прибіжить за відром: може, не буде така палка та лиха". Левадиха сердилась тоді на Палажку за те, що Палажка давала їй дулі, та ще й при громаді. "Скупаємо ж ми тебе, щоб знала, як мені дулі сукать!" — каже Левадиха. Тільки що вона це сказала, а:к Палажка лізе через перелаз. Ми з Левадихою шусть у коноплі! та й присіли. А Палажка присурганилась до криниці, глянула на цямрини, заглянула в криницю та й бубонить сама до себе: "Де ж це ділося моє відро?" Вона туди круть, сюди верть, блиснула маленькими чорними очима по коноплях, по бур’янах. А очки так і блищать од злості, наче в гадюки, неначе з їх іскри сипляться. А далі вгляділа відро та й полізла в кропиву. Кропива жалить її в литки, в руки, а вона чухає литки та лає кропиву. Взяла вона відро, телепається до криниці по кропиві та таки й мене не забула: "Це, мабуть, — каже вона голосно,— ота іродова душа, Параска, закинула моє відро в кропиву!" Мабуть, догадувалась, що я тут недалечко. Я насилу всиділа в

коноплях, трохи не вискочила, та мене вже Левадиха придержала за спідницю. "їй-богу,— кажу до Левадихи,— нарву кропиви, та простягнімо Палажку коло криниці. та даймо їй доброї прочуханки та пам’ятного, щоб не забувала відер".

Дивимось ми, Палажка тричі перехрестилась, щось прошептала — вже й не знаю, чи молилась, чи відьмила,— витягла відро з водою і тільки що поставила на цямрині, а ми з конопель та до неї. Левадиха вхопила її за плечі, бо дужча од мене. "Держи ж,— кажу,— та добре, бо буде пручатись!" Я вхопила відро з водою та й линула їй передніше межи очі: "Оце,— кажу,— тобі од очей, щоб очиці не боліли!" Линула вдруге на самісіньку голову: "А це,— кажу,— тобі од голови, щоб не була така дурна!" А потім линула раз на потилицю, а другий за пазуху. А вона стоїть, як дурна вівця, та тільки: ух! ух! ух! ух! "Ухай,— кажу,— серце, ухай на здоров’ячко. Водиця холодненька, як з льодом. Це од пристріту дуже добре".

Скупали ми її та й регочемось обидві. А з неї вода аж дзюрчить: і з запаски, і з підтички. Кляне вона нас, і слів не добере: "Бодай вас свята земля поглинула живцем! Бодай вас чорти на тім світі облили гарячою смолою!" А я кажу: "Поки нас чорти обіллють, а ми тебе вже й облили".

Взяла Палажка порожнє відро та й потяглася додому. А Левадиха кричить: "Здорова зноси та в краще вберись! Це ми тебе скупали, щоб вночі блохи не кусали". Після того Палажка і не говорить зі мною, і не дивиться на мене, а як коли стрінеться зо мною на вулиці, то обминає мене попід самісінькими тинами. Хіба ж вона дитина? Не знає, що то були жарти? А як парубки колись її пхнули з греблі в ставок, ще як вона була дівкою, то вона й не сердилась. Три роки після того все хвалилась: "Оце мене дурні парубки скупали в ставку в квітках та в стрічках та в червоних чоботях". А як я з Левадихою трохи покропила водою, то вона вже і губи надула.

Коли б я пак була хоч трохи зла, хоч на десяту частку мала такі залізні зуби, як у Солов’їхи, може б, я ще й одбилась та одгризлась од

неї! А то я жінка зовсім плоха, ще й недобачаю на одно око. Якби пак у мене такий язик та така вдача, як у Солов’їхи, я б дала собі ради. Та й чоловік мій, як з клоччя батіг, сказати правду. Оце крикну на його: "Та піди-бо, та прочитай молитву Солов’їсі! Хіба ж ти не бачиш, що вона мене їсть, як іржа залізо, що вона на мене кричить, тільки вийду на город до криниці: "попова сучка та попова сучка!", неначе мені піп таке ймення дав!" Омелько почухає потилицю, та й не посмів через Соловейків перелаз перелізти. Вже що б не говорила Солов’їха про свою добрість, скільки б не ходила до Києва молитись, а я все-таки добріша од неї. Я б нікого й пальцем не зачепила, аби мене ніхто не зачіпав.

Тільки я й согрішила раз на віку, як у корчмі пробила дякові голову залізною кочергою... Я спокутувала свій великий гріх, і одхрестилась, і одмолилась. А .все-таки не я була винна, а сам дяк; і не так дяк, як та дячиха. А Солов’їха і свого носа туди таки втирила: без неї, бачте, ніде вода не освятиться, Яка ж погана наша дячиха! Я вродилась і охрестилась, а такої поганої не бачила! Вже баба Солов’їха багато краща од неї, хоч і в Солов’їхи ніс, як за сім гривень сокира. А дячиха ж чорна-чорна, хоч чіпляй на спину веретена та решета та садови в циганське шатро; ніс, як ключка; очі витрішкуваті, як у сови; брови, як пацюки; як говорить, то сопе, наче ковальський міх, а морда неначе сажею обмазана. Куди вже дякова чорна сучка з білими бровами багато краща. А до мого чоловіка все вишкіряє ті зубища, де не встріне. Певне, нагляділа його очі карі, темні, як терен. Було ззамолоду як поведе ними та моргне чорними бровами, то я аж умліваю. Та цур йому! Що я згадую? Ще добре, що не чує Солов’їха, а то б зараз рознесла по всьому селі...

Раз тягнеться мій Омелько шляхом попід городами, а дячиха ходить по своєму городі та й зачепила його: сперлась на тин та й вишкірила до його свої білі циганські зубища. Я беру воду з криниці та все дочиста бачу з-за куща калини. Дивлюсь: мій капосний Омелько задивився на неї та й собі показує їй зуби, ще й почав любенько балакати з нею. Вже й не знаю, де в його та мова взялася? Як до мене говорить, то тягне ті слова з рота, неначе з-під землі викопує, а до дячихи десь слова взялися! Терпіла я, терпіла, та таки не втерпіла; бур’янами та поза коноплями

прийшла до їх близенько та й упала в гущавину, аж вуха пожалила собі кропивою. Дивлюся я, а дячиха до Омелька: гі, гі, гі! та все показує Омелькові зуби. Мій Омелько й собі раденький, що дурненький, та все до неї через тин: гі, гі, гі! і собі показує зуби. Дивлюся я, що то з того буде? Вони мене не бачать, а мені їх обох видно, як на долоні. Мій же Омелько такий гарний, чорнобровий, хоч уже й немолодий; оце як засміється до тієї циганки, то й зморшки на лиці порозтягуються, А вона стоїть напнута білою хусточкою: морда наче сажею обмазана, а зубища проти сонця тільки — блись, блись! Вже, сказати правду, й я немолода, але ж і дячиха красуня — нічого сказати! Знайшов же красу мій Омелько! Коли я дивлюсь, мій Омелько приступає ближче та морг на неї бровами, а далі морг, вусом... Я догадалась, до чого воно йдеться. "А.., ти, старе луб’я!" — думаю я, та й не втерпіла: встала з бур’яну й руки згорнула. Коли — зирк! з другого боку, з конопель підводиться дяк, неначе стовп. Стоїмо ми вчотирьох та очима лупаємо. Дячиха ні в сих ні в тих, поздоровкалась зо мною, а далі з дяком. А Омелько все чогось шукає та шукає попід тином очима. Бачить дячиха, що прошпетилась: повернулась до мене спиною, вирвала лопушину та й потягла спідницю просто по грядках, ще й прохолоджує пику лопушиною, неначе і справді яка панія. Я показала Омелькові кулака та мерщій пішла мовчки до криниці; вхопила відра, однесла швиденько до хати. А думка моя й очі мої все летять назирці за Омельком. Дивлюся я: Омелько вже балакає з дяком, а далі обидва рушили з місця та й пішли мовчки до шинку. Я за ними та крадькома — шусть у шинк! та й притаїлася за дверима. Слухаю я, вони посідали за столом та мовчки почали горілку пить. Глянула я через щілину: Омелько п’є та супиться, аж зморшки понабігали йому на лобі, а в дяка зуби й губи трусяться, чарка так і задзвеніла, як черкнулась об його зуби. Коли це як схопиться дяк з місця, як ухопить мого Омелька за чуприну! Так і зчепились обидва, мов півні. Я кинулась між їх, щоб розборонити, вхопила залізну кочергу та й торкнула помаленьку дяка по голові. їй-богу моєму, що тільки торкнула! Вже й не знаю, як той череп увігнувся! Мабуть, біс батька зна який череп на дяковій голові. Не встигла я озирнутись, аж і Палажка Солов’їха стоїть тут коло дверей, неначе з стіни зійшла. Я спересердя — пху їй у вічі! Бо знала, що вона рознесе зараз по селі, як сорока на хвості. Ще я не встигла додому дійти, а висе мене люди

перестрічають та розпитують про дяка та про Омелька. От виріс язик у роті — довший, ніж у корови! І де вона, в гаспида, взялась у корчмі? І хто її кликав? От уже й справді — де не посій, то вродиться Солов'їха! Зазнала я таки і того гласного суду! Розсипала я на його чимало карбованчиків, ще й мусила свій гріх у церкві спокутувати. А Солов'їха і тут навчає: "Кайся, сестро Параско, кайся! піди в лавру та одмолись за свій гріх..." Не було в мене тоді в руках залізної кочерги! їй-богу, що не побоялася б тоді й гріха. Коли б ще Солов'їсі прийшлось покуштувати того суду, щоб знала, як підсвинків на тину чіпляти та чужу цибулю красти серед дня. Я ж кажу: не можна мені з Солов'їхою на однім кутку жити! Хоч сьогодні пакуйся та й гайда на кубанські степи! Оце піду, нападу на свого Омелька — нехай продає воли, землю й хату, бо далі не видержу. Такі капосні люди на кутку, що мені не можна зроду-звіку на селі вдержаться: хоч і сьогодні гайда на кубанські степи!

1873 року, 10 червня

II

БЛАГОСЛОВІТЬ БАБІ ПАЛАЖЦІ СКОРОПОСТИЖНО ВМЕРТИ

Люди добрі! Що мені на світі божому робить! Не можна мені через бабу Параску не то що на селі вдержаться— не можна мені через неї на світі жити: набріхує на мене, судить мене по селі й по хуторах; як скажена собака бігає по дворах, по хатах та вигадує на мене таке, що й купи не держиться. Що божого дня бігає до попа, до дяка й до проскурниці; в попа вже її садовлять на стільцях, горілкою частують, а мене і в сіни не пускають. Господи милостивий та милосердний! і що я людям заподіяла? Сиджу собі в хаті тишком-нишком та богу молюся. Моя стежка тільки од хати та до церкви. Я ніколи не зачепила малої дитини, за всіх молюся богу, ще й Параску, стару суку, поминаю в молитвах. А вона за те підняла на мене всю громаду; якби могла,— здається, нацькувала б мене всіма собаками на селі. Тепер всі люди на селі чогось визвірились на мене: вже не просять мене на обіди трапезувати, навіть не здоровкаються зо мною. Збунтувала проти мене ввесь мій рід;

намовила мого чоловіка, й пасинка, і його жінку, і мою дочку, що держить Тиміш, її небіж, навіть мого сина, малого хлопця. Вся рідня мене кляне, товче, як жиди Гамана. Вже насилу душа моя держиться в тілі. Я не знаю, що вже далі буде. Не можна мені не то що на селі вдержатись — не можна мені вже на світі жити. Люди добрі! благословіть мені скоропостижио вмерти! Нехай мій гріх впаде на Парасчину душу!

Чого тільки вона на мене не понабріхувала! Я сяка й така, і носата, і губата, і горлата, і задрипана, і лиса, ще й до того відьма. Боже мій! тільки до тебе здіймаю рухи. Я собі молюся богу, а Параска бреше по селі, що я роблю чари. Чи в неділю, чи в свято йду до церкви та гляну, що в мене нечисті руки, то й зайду до криниці й помию собі руки й ноги. А Параска бреше, що я коло криниці набираю землі, нашіптую та роблю чари. Як виходжу з хати по воду, то беру відра на плечі та й починаю на сінешньому порозі: "Мья-ца-й-сина", йдучи стежкою, перемолюсь і "Оче наш, оже єси...", і "Око на небесі, око на землі...", і "Ізбави нас од лукавого святого..." А прийду до криниці, то якраз домолюся до "Прийдімо поклонімося", та стану навколішки коло криниці, та й кладу поклони на чотири вугли. А Параска плеще громаді, що я буцімто відьмила, кругом криниці лазила навколішки, ще й била лобом поклони в колючки. Якби я справді була відьма, я б перше за все показала тобі, Парасю, свої чари коло твоїх воріт, а не коло криниці. Я собі, як виходжу з церкви, перецілую всі святі окони та й виходжу позад усіх, бо не хапаюсь поперед усіх людей, як дурна Параска, що біжить з церкви, мов та вівця, поперед малих хлопців. Як вийду з церкви, вдарю перед порогом поклона та й двері поцілую, а вийду на цвинтар, то й стіну проти престола поцілую. А Параска усім бреше, що я відьма, бо замки в церкві цілую! Це чиста сатана, не при людях згадуючи! Не можна мені через неї як слід, по божому закону і богу помолиться. І покійна моя мати були такі богомільні: цілували в церкві двері й стіни. Мабуть, Параска через те й мою матір зве відьмою. Оббрехала мене на все село, а тепер мене і малі діти дражнять відьмою, а сусіди поробили нові двері в хлівах, ще й замками замикають на ніч корови. Отакий сором на старість, як бачите, з доброго дива!

Хоч і не годиться себе хвалить, але скажу, що я скрізь на селі трапезую й обществую через те, що їм паску щороку в Києві в лаврі. Так уже мені бог дав. Мабуть, Параска хоче, щоб і я заглядала в церкву тільки на Різдво та на Великдень, як вона заглядає. Прийде раз на рік до церкви, стане в цвинтарі та й заглядає в церкву через поріг: мов той дідько, боїться ладану та хреста. Ще й піп не поблагословить людям іти з церкви, а вона зараз так і попре з цвинтаря, аж намітка на їй метляється! Я вже догадуюсь, чого вона боїться ладану та хреста: спитайте тільки мене. Хіба ж не знаємо, що Параска почала бодню з салом на петрівчане пущення, а на Петра вже зосталось тільки півбодні! Не святі ж з неба приходили те сало їсти: сама тріскала цілу петрівку скоромне, аж їй було завадило, ще й своїх синів годувала. Мій хлопець цілий піст носив в поле в торбині хліб та цибулю, а її сини носили сало, ще й мого хлопця оскоромили. Я своїм носом чула, що з її вивода цілу петрівку на все село смерділо вишкварками. Я вже знаю, до чого воно йдеться! Недурно ж вона каже, що я в церкві цілуюся з дошками... Я сливе все своє добро порозносила по монастирях, а чи бачив хто, щоб Параска коли в церкві обмінила свічку, подала на часточку, або найняла окахвист, або справила панахиду за свою небіжку матір, щоб чорти на тім світі не смалили її на огні, бо вона була таки справдешня відьма. Я ладна заприсягтись і землі з’їсти, що Параска, коли не пристала на нову віру до штундів, та незабаром пристане, ще й свого дурного чоловіка потягне за собою. Недурно ж вона заглядає в церкву через поріг, мов собака через ворота, та й разу свого лоба не перехрестить; я вже знаю, з ким вона накладає. Я чула, що її сини вже зовсім пристали до штундів. Коли б її взяли в Київ та посадили на покуту в монастир, та ще саме в жнива! Або нехай лучче заправторять її на Сибір, щоб і дух її не смердів у нашому селі. Вже вона не одмолиться і не одхреститься: вхопить нечистий її душу ще до смерті. Нехай же чорти обсмалять її на тім світі, як кабана, щоб не брехала на мене. Побачить вона! згадає тоді мене, як чорти витоплять з неї те сало, що придбала в піст. Але оцього я вже ніяк не стерплю: набрехала Параска, що в мене голова лиса. Це ж вона пече мене в самі печінки! Я не дівка тепер, не свічу волосом проти праведного сонця; мені й тих кіс не треба, що й теперечки маю аж до пояса. Але навіщо брехать, що я й дівкою була лиса! Чи вона ж забула, як я колись,

ще за панщини, вибігала на лан до пана позивати свого чоловіка за те, що він мені вирвав коси? Всі люди на лану бачили, як я показувала панові свої синяки, як скидала очіпок і навитягала з кіс дві добрі жмені волосся. Всі люди бачили, що я не з вівці ж його тягла, а з своєї голови. Мабуть, тільки Парасці повилазили баньки, бо не втерпіла: зараз-таки прибігла і почала брехати тому пикатому битливому панові, що я те волосся сім рік збирала з гребінця, ще й половину жидівського з містечка принесла; а як у моєї дочки була облізла голова, то я буцімто і те позбирала та підмостила під очіпок. Так набрехала на мене панові, що той червономордий пан побив мені спину, ще й з лану прогнав.

Каже вона, що я й дівкою була задрипана, а за те забула, що я багато од неї молодша. Я ще на припічку кашу їла та гусенята пасла, а вона вже ганяла по вулицях та по досвітках за хлопцями, аж тини тріщали. Я стала дівкою, а вона ще світила волоссям, трохи не посивіла на пні. До мене-то, ніде правди діти, йшли старости, так що в м’яскиці й двері не зачинялись. Я одіслала з гарбузом двадцять пар старостів, а до неї ніхто з старостами і через поріг не заглядав, доки не піддурила Омелька; та й той узяв її, мабуть, через те, що в його й тепер не всі вдома, а ззамолоду зовсім-таки не було однієї клепки в голові. Сама вона блудниця зроду, як і мати її була. А ще на мене кричить, що я байстрюка привела. Вона не знає, що я за того байстрюка і одпросилась, і одмолилась: виходила по монастирях та по церквах, з’їла з тридцять пасок в Києві. Коли мене брав Соловейко, то знав, кого брав. Тільки одна Параска коле мені очі тим байстрюком, де мене вглядить. Так вже мені допекла, так настирилась, що хоч з мосту та в воду. Нема мені де сховатись од неї, як од мух у спасівку, хоч лягай в домовину. Оце піду до священика та скажу: батюшко! не можна мені через Параску довше на світі жити; благословіть мені хоч зараз скоропостижно вмерти! Я запишу все своє добро на сорокоуст, щоб бог простив мені гріх, та й поблагословіть мені з моста та в воду!

Коли б Параска брехала на мене по селі, та хоч мого роду не зачіпала. А то збунтовала проти мене всю мою родину: і мого чоловіка, і пасинка, і пасинкову жінку, навіть моє чадо, мою заміжню дочку, ще й

мого сина, хлопця — хоч зараз кидай хату! То було ніколи й не загляне в нашу хату, обминає наш двір десятою вулицею; перестала брати воду з криниці на нашому городі; а це колись одного дня, ні сіло ні впало, Параска рип нашими сінешніми дверима! Як стояла я в сінях коло діжки з водою, та так і охолола; держала в руках кухоль з водою та й впустила додолу. А вона, як собака через тин, так і плигнула проз мене через поріг, та в пасинкову противну хату; мені й добридень не сказала, тільки блиснула на мене здоровими вовчими сірими очима. Вскочила вона в пасинкову хату та й дверима гуркнула, аж мені в голові гуркнуло. "На свою голову гуркай! — крикнула я на всі сіни.— Бодай ти своєю головою наклала!" Стою я коло діжки, як стіна, а вона там за дверима цмокається та дзигорить, наче сорок сорок на тину. Моя душа вже чує, що Параска говорить з пасинком про мене, бо я в неї сиджу на язиці день і ніч. Я таки не втерпіла: одхилила трошечки двері та й заглянула в хату. Дивлюся я, Параска сидить за столом на покуті й обществує; її гладке, аж пухле, лице лиснить проти вікна, якраз так, як лисніла морда в нашого старого пана. Та й гладка ж морда стала в Параски — як той здоровий гарбуз на баштані! та така пухка, що якби ткнув пальцем, то, здається, палець так би й загруз, як у кабанячому здорі. На голову начепила нову квітчасту хустку з червоними торочками, ще й в добре намисто вбралась. Убралася, неначе дурна дівка на весілля. Вже б давно час їй дбати на смерть: готувати ладан, намітку та воскові свічки, а вона в червоне намисто вбирається! Я й молодша од Параски, а вже сховала в скрині собі на смерть і намітку, й сорочку, і гроші на похорон, на свічки, на подзвінне, на корогви, на Євангелію та на мари,— бодай вже на марах винесли або мене, або її, бо ми ніколи не помиримось! Дивлюся я через двері,— стіл застеляний скатеркою, на столі пляшка й чарка і полумисок з солоними огірками, а другий — з печеним курчам. Коли я придивлюся, аж поруч з Параскою сидить мій Соловейко! Як побачила я свого чоловіка коло Параски, то трохи не зомліла. Сидить за столом і пасинкова жінка, а пасинок походжає по хаті, заклавши руки по-панськи, вибачайте, за чорт зна що. Зняла я руки до бога та вже й діла не роблю. Сиділи вони та пили, поки сонечко геть-геть підбилось вгору. Тільки що Параску виперло з хати, а я в хату до пасинка. Дивлюся, од курчати тільки кісточки валяються під столом, пляшка порожня, а на столі

валяються недоїдки з хліба, ще й гадючі Парасчині зуби видко на святому хлібі. "Добридень! — кажу я до пасинка.— Пили, їли з моїми ворогами, а матері й не попросили!" Та давай докоряти своєму чоловікові: "Нащо ти пускаєш ту зміюку в нашу хату, через наш поріг? Хіба ж ти не знаєш, що вона ладна мені очі видерти своїми пазурами?" Говорю я стиха до чоловіка та все наближаюся до його. А він мене як пхне, то я аж на лаву сіла, наче мене зумисне хто посадив. "То це ти мене пхаєш через мого ворога?" — промовила я стиха, та налапала на лаві ножа, та й кажу: "Не бий мене за Параску, бо пожбурю оцим ножем тобі в вічі!" А він як скочить до мене, як ударить мене по щоці, а щока так і зайнялася огнем та й посиніла, як буз. Я вхопила з стола полумисок з огріками та йому межи очі полумиском, а він тоді давай мене молотити. Господи, візьми мою душу до себе в рай! Скинув з мене очіпок, розчіпчив мене, вхопив за косу з одного боку, а пасинок з другого: трохи не розірвали мені голови. Я тоді кричу до невістки: "Оборони мене, сяка-така дочко, бо мене вб’ють!" А вона стоїть коло помийниці та на кутні сміється. Вирвалась я, вибігла з хати, хапком наділа дорогою очіпок та й пішла плачучи до дочки. Коли одчиняю двері, аж у дочки на лаві, як той гарбуз, знов блищить пухка Парасчина тварюка. Я хрьоп дверима! Та на двір, сіла на призьбі та й сиджу. Сиджу та й думаю: це не Параска, це вже, надісь, смерть моя слідком ходить за мною. Вийшла дочка та й просить мене в хату, а я кажу: "Прожени передніше оту суку ломакою з хати, бо як гляну на її одутловате лице, то мені стає нудно!" Коли чую, Параска виперлась з хати в задвіркові сінешні двері на город; я тоді — в другі, та й увійшла в хату. Ввійшла я в хату та таки не втерпіла: накрила дочку мокрим рядном. А дочка слухала, слухала, та як визвіриться на мене, а за нею й чоловік її почав оступаться за свою жінку. Як причепились до мене, як приперли мене до дверей, то я ледве втекла з хати. Приходжу я плачучи додому та з жалю розказую про своє лихо малому синові, бо вже нема мені до кого прихилитись. А воно, погане, як криконе на мене: "Бо ви, мамо, самі винні, що вас усі товчуть, як жиди Гамана!" Боже мій єдиний! І цей блазень забиває мені баки. Проклята Параска направила всіх дітей проти мене. Світе мій ясний! не хочу на тобі більше жити. Нехай мене лучче понесуть на марах, ніж я маю поневірятись та терпіти од своїх дітей, од своєї рідні!

Прийшла я додому, хотіла молиться богу, а мене і злість, і жаль бере: не йде молитва на серце. Сіла я, підперла голову рукою та й плачу, аж у хату входить мій Соловейко. Я тоді до його: "Коли твій син робить мені лихо, то вижени його з противної хати; або його вижени, або я піду світ за очі". Він до мене і не обізветься: мовчить, запекла душа, наче води в рот набрав. "Коли ж ти не хочеш говорити зо мною, думаю я, то я й сама доберу способу викишкать з хати твій поганий плід". Соловейко з хати, а я за сокиру та прожогом в пасинкову хату. Пасинка не було дома, тільки в хаті була його жінка. Я спересердя кинулась до печі, та давай рубати піч; розвалила їм комин, і черінь, і припічок: нехай собі вибираються, про мене, хоч на вигон. Розваливши піч, побила кочергою горщки на полиці, а далі давай різати пасинкові курчата: половину поварила, половину попекла, пообідала собі та й кажу пасинкові: "Оце ж тобі московська закуція, щоб ти вибирався з хати хоч під три чорти або й далі!" Як наробить він галасу, а за ним його жінка, а за нею й мій чоловік! А я собі походжаю по хаті та облизуюсь після смачного обіду. "Били ви мене, за те ж і вас побила лиха година",— кажу я та вхопила святий образ під пахву під свиту, підмостила під очіпок повиривані коси та до священика. Впала я перед ним навколішки, показала свої виразки, зняла очіпок, навитягала з кіс дві жмені волосся. Витягаю ті чисниці та пасма з своєї голови та й розказую: оце вискуб з мене чоловік, а це пасинок, а це невістка — оце все Парасчине діло. Од попа побігла в управу до волосного. Тільки що надходжу до управи, а звідтіля Параска з порожніми відрами, та й перейшла мені зумисне дорогу. Біжить, проклята, прудка, як коза, а порожні відра цок та цок об коромисло. "Переходь,— кажу,— переходь дорогу! Ноги тобі покорчить, бо я йду з святим образом під пахвою: не заподієш мені лиха, чарівнице!" Говорю я до неї, а в душі в мене тьохкає, бо я бачила, що Параска була в волості, а де вона помаже язиком, там і святі образи не поможуть. Приходжу я до волості, і сама хрещусь, і образ хрещу. В волості повно людей. Волосний, таки мій кум, судить людей, а десятник, москаль, куняє на лаві. Стою я коло порога, застоюю черги, а мій кум гляне на мене скоса, наче п’ятака дасть, та все судить других, а про мене байдуже. "Що де таке? — думаю я.— Я ж, здається, скрізь на селі обществую, і в тебе ж недавно трапезувала й на покуті сиділа, а ти мене наче не бачиш". Перехрестила

я під свитою святого Миколая, вийшла сміливо серед хати та й кажу до волосного: "Добридень вам! Од которого це часу ви мене ніби не бачите? Я вже обтерла ваші пороги, на дверях стоячи". Як скочить з місця волосний, як криконе на десятника: "Запри її, сяку-таку, в холодну на три дні та здери з неї чотири карбованці за розвалену піч та п’ятого за горшки та курчата!" Я тоді до його стиха: "Потривай-бо, куме, кричи, та знай, на кого ти кричиш! Я ж і в тебе на покуті сиділа..." Він не дав мені далі й слова промовити. Як торсоне мене за спину, а десятник з другого боку в плечі кулаком, та й випхнули мене за поріг. Бере мене москаль за плечі та й тягне в холодну. Я бачу, що непереливки, та давай і собі кричати на десятника: "Ти, сякий-такий сину! чи давно ж ти постягав у мене з жердки вінки цибулі, повисмикував з-під стріхи свячене маковійове зілля, ще й узяв сніп маку на причілку? Я ж тобі й слова лихого не промовила!" А він як пхне мене в холодну, я так і впала на солому, ще й образ впустила додолу. Боже мій! що це таке діється на світі? Мене усе село поважає, передо мною сам дяк знімає шапку, а вони мене закидають у свинюшник з барлогом. Я схопилася та давай спересердя стукати в двері. Стукаю в двері та кричу; коли схаменуся, аж я стукаю не кулаком, а святим образом. Чи з переляку, чи вже й не знаю од чого, стукала я образом, доки образ не розскочився пополовині. Як глянула я на свій гріх, та трохи не зомліла. Поцілувала святого Миколая та давай тоді лупити ногами в двері. Трохи дверей не висадила, а таки свого добулася; мусили мене випустити. Прибігла я додому як несамовита, коли гляну в скриню, аж проклятий москалюга заграбував мого добра в скрині на десять карбованців: і нову плахту, і запаску, і намітку, що держала на смерть, ще й сувій полотна! Пропало моє добро, ще й новісіньку сокиру Соловейкові вищербила. Ой господи! це вже, мабуть, швидко страшний суд буде, що таке лихо діється на світі. Б’ють мене, молотять, місять, рвуть на мені коси, наче на святій Варварі. Я вже тепер великомучениця, та й годі. Коли б уже Господь милосердний прийняв мою душу до себе. І де та смерть моя забарилася? Якби я не знала, що мене поховають на собачому кладовищі, я б давно сама собі смерть заподіяла. Але вже довше не видержу: не можна мені через людей віку дожити. Буде вже з мене синяків! Тепер я і справді лиса, бо обірвали мені на голові все волосся. Ще й гріх прийняла на душу: як

гляну я на святого Миколая, на ту розколину через самісіньку борідку, то й думаю, що мені, за мої гріхи, зостається тільки скоропостижно вмерти. Нехай уже Параска живе на світі, а мені нема місця на землі; мені вже дорога просто до бога.

"Оженю я свого сина Петра,— кажу до свого чоловіка,— я вже стара, не здужаю робити, та й ти вже старий, нехай за нас роблять діти, а ми вже будемо одпочивати; мій син ще зовсім хлопець: тільки що минув йому вісімнадцятий рік, а я візьму невістку старшу за його, то вона працюватиме за себе й за мене". Ото й причепилась я до хлопця: оженись та й оженись. Він мене й послухав: взяв Олену, старшу за себе. Невістка, правда, спочатку мене слухала, а далі як розібралась, то неначе сказилась. Я посилаю її в поле, сама порядкую в хаті, а невістка каже, що я нічого не роблю, та давай мені докоряти: "Оце,— каже,— вивернусь і собі, мамо, рядом з вами у садку та спатиму до вечора". Я давай навчати невістку: "То ти, вража дочко, таке матері говориш? Мій син ще в’юноща, а в тебе вже коси посивіли; ти здорова, як корова, то й повинна робити за себе й за матір". Як визвіриться вона на мене, а син за нею! Я розсердилась, та як держала кочергу в руках, махнула, щоб од неї одбитись, та якось і зачепила невістку по руці. А вона каже: "Тепер же, мамо, коли ви мені поперебивали руки, то їдьте самі на поле з Петром, бо я не поїду". Воли вже стоять запряжені, стоять та й стоять, а невістка сидить собі, згорнувши руки. Стало мені шкода худоби; поїду, думаю, на цей раз на поле та покажу синові й невістці, як стара мати працює. Сіли ми з сином на віз. Син поганяє та мовчить, а я все його навчаю та навчаю. Виїхали ми за царину. Син все мовчить, як німий, коли б словом до мене обізвався, а я все навчаю, як діти повинні слухати матері, як бог повелів в святих заповідях шанувати і чтити батька й матір. За возом йдуть на поле дівчата та хлопці, а я і їм розказую про сина та невістку, щоб і їх, дурних, навчити, як треба шанувати своїх рожденикiв, бо й вони ще дурні в’юнощі. Коли це мій син як криконе, мов скажений: "Мовчіть, мамо, бо, їй-богу, скочу з воза та й вернусь додому". Я розгнівалась та й кажу: "Коли ти мене гніваєш та не слухаєш, то ти не мій син, а бісів син, а твоя жінка не моя невістка, а чортова дочка". Виїхали ми вже на поле, а я все-таки не мовчу та навчаю, бо я ж мати,

маю право. Мій син як схопиться з воза, як криконе: "Вставайте, мамо, та йдіть собі додому, а я сам поїду в поле". Я собі сиджу та й кажу: "Не діждеш ти, вражий сину, щоб стара мати слухала блазня; в тебе ще на губах молоко не обсохло". Син ухопився за полудрабок та давай перекидати воза. "Потривай,— кажу.— Я докажу тобі, що я старша!" Та й вчепилась руками й ногами в полудрабок, та якось і вдержалась. Він зайшов з другого боку та знов перекидає воза. А я вчепилась в другий полудрабок та таки вдержалась. Торсає він воза, аж в мене кістки торохтять. Він кинувся до волів, випряг воли з ярма та й погнав додому. Я сиджу на возі та й зняла руки до бога: "Ой боже мій милостивий! Спасе мій! Богородице діво, радуйся! Отче наш, батьку наш! Що ж це далі буде на світі, коли син знущається над матір'ю. Мабуть, увечері буде страшний суд". Сиджу я! на возі та од сліз уже й полудрабків не бачу. А тут, на сором мені, люди йдуть на поле, та ще юрбами, неначе їх сатана нагнав зумисне, щоб подивитись на мій сором. Пройшла й Параска з граблями та сміється, ще й докладає: "Поганяй, бабо, та держи цабе, бо перекинешся!" Вивіз мене лукавий син, неначе на сміх людям, та й покинув серед шляху, як ту старчиху за цариною. Встала я з воза та й думаю: "Коли син покинув воза серед шляху, то покину й я" — та взяла торбу з хлібом, та й собі вернулась додому. Годуй дітей, піклуйся коло їх, навчай з ранку до вечора, а вони кажуть, що я їх лаю з ранку до вечора.

"Потривайте ж,— думаю я,— коли ви вивезли матір за царину на сміх людям та й покинули на великому трахту на розпутті, де ховають вішальників та шибеників, то й я покину вас". Я пожалілась своєму Соловейкові, а він все оступається за дітьми, та ще й вилаяв мене.

"Постривай же ти, Соловейку! — думаю я.— Я ж тобі оддячу ще й на цім світі, коли ти тягнеш руку за Параскою та за моїм лихим родом. Коли ви всі мене товчете, як макогін макітру, як рубель качалку, покину я свого чоловіка, свій поганий рід, своє село та піду в світ по монастирях". Вхопила я торбу з сухарями, вдарила три поклони перед образами та й кажу до чоловіка й до рідні: "Прощайте навіки! тільки ви мене й бачили. Я за вас молилась богу, а тепер піду в Київ та прокляну вас, і Параску, і все село", Поклонилась їм сливе до землі та й махнула з двору, і хліб

незжатий покинула на полі. Вийшла на гору за нарину та й не оглянулась: не жаль мені села, хоч би його й свята земля поглинула. Пішла я в Київ, одговілась: пішла до Почаєва — одговілась, знов вернулась до Києва та по тижню сиділа в кожному монастирі; з Києва потяглася понад Дніпром лугами та дібровами в Іржищівський монастир на храм, а потім в Корсунський, а з Корсунського в Богуславський на одпуст, а звідтіль в Лебединський панянський знов на храм. Йду собі лугами, берегами та зеленими лісами. Надворі літечко, ясно й тепло, як в вусі; скрізь пташки щебечуть. Прийду в монастир — народу сила, дзвони дзвонять, наче музики грають. Скрізь мене приймають та вітають, як божу странницю. Як згадаю було, що моя рідня за мною плаче, то мені аж на серці весело; а раз аж сама трохи заплакала, так розжалобилась! "Нехай же,— думаю,— тепер мій чоловік попосоває горшками в печі, коли злигався! з моїми ворогами".

Ходила я по монастирях та по церквах до холодів, доки не обносилася. Чую, вже моя душа зовсім прохолола; на серці стало, як надворі після покрови. Я й повернула тоді до свого села. Приходжу я до свого двора. Як угляділа мене моя рідня, то так і повибігала вся з хати. Невістка вибігла, одчиняє мені ворота; мій Соловейко кинувся до мене та давай плакати, пасинок плаче, син плаче, невістка плаче: кажуть, думали, що вже й на світі нема, йду я в хату, собаки спинаються на мене та, їй-богу, лижуть мені руки. Прийшла я в хату, сіла під образами на покуті, роздаю всім кипарисові хрестики та пляшечки з почаївською водою. Невістка застелила стіл білою скатеркою, поклала на столі хліб та сіль, бігає по хаті, як курка з яйцем; я всім розказую про святі монастирі. Тепер я бачу, що знов обществую, та й давай усіх навчати: "Бачте! плачете за мною, а лихо робите; сьогодні садовите мене за тесові столи, а завтра, мабуть, знов будете мене за коси скубти, а мого лютого ворога, Параску, за столи садити. Люди облесливі, як ті собаки: і хвостом крутять, і зуби вишкіряють!" Чую я, почали благовістить на вечерню, бо тоді була субота. Наділа я білу сорочку, завертіла голову наміткою та й іду собі через город до церкви. Тільки що вийшла на город, коли гляну — аж Параска бере воду з моєї криниці. Глянула на мене, та як роззявить свою вершу, як гавкне на ввесь город: "Чи вже знов оце приблудилась до

села, приблудо, волоцюго! Я думала, що вже й ворон твоїх кісток сюди не занесе, що вже тебе й на світі нема, та оце беру воду з твоєї криниці. Чи й за границею тягалася, волоцюго, чи тільки по Одесі старців водила?"

Як побачила я Параску, та й нестямилась; як кольнула мене колька в печінки, та од того часу коле мене та й коле. Вже й свячені миколайки пила, вже й маковійовим зіллям підкурювалась — нічогісінько не помагає. Од того часу, як тільки де побачу Параску, то мене зараз кольки колють і в грудях, і в животі, і в печінках, так що й дихати не можна. Мабуть, то не Параска брала воду з криниці: то нагла смерть моя стояла коло криниці, бо мені разом світ замакітрився, а Параска зникла — не знаю, де й ділась, ніби в криницю шубовснула. Од того часу я вже ледве дишу, ледве ходжу: штрикає мене колька день і ніч. Не можна мені довше на світі жить. Про мене, нехай майстри й сьогодні роблять домовину. Я вже не живу, а тільки мучуся, стогну та тихо молюся: "Ослаби, остави! одпусти, прости й припусти: присунься й одсунься; прикотись і за село поза цариною покотись, однині й довіку!" Благословіть мені наглою смертю вмерти!

1874 року